

Суспільно-політичні орієнтації “Писання к утікшим от православної віри єпископом” (Острог, 1598) Івана Вишенського

У переломні моменти історико-культурного розвитку неминує заострення суперечностей між усталеною формою і новим змістом, між тягарем традицій і потребами життя. Особливо яскраво такі суперечності відображаються в мистецькій або літературній діяльності людей талановитих, яскраво емоційних. Часто творчим особистостям притаманні трагізм світосприймання, глибоке незадоволення недосконалістю світу і неможливістю його змінити. Типовим письменником кризової ситуації був Іван Вишенський. Єдиний із 17 відомих його творів, надрукований за життя автора, – «Писання к утікшим от православної віри єпископом» (у складі виданої в Острозі «Книжиці» (1598); упорядковану до 1600 р. збірку «Книжка» видати не вдалося); решта поширювалася в рукописах [1].

Спрямування до автентичних підвалин християнської культури визначило основні параметри його літературної діяльності. Різкий та непримиренний тон Івана Вишенського, вороже ставлення до світської культури й освіти, обстоювання аскетичного ідеалу й декларування переваг архаїчного стилю письма і відхід від нього у власній письменницькій діяльності – характерні риси цієї непересічної постаті. Вважаючи, що спасіння можливе лише шляхом втечі від світу, він спрямовує свої інвективи проти його недосконалості і тим фактично поринає у вир боротьби, прив’язує себе до ідейних конфліктів епохи. Його активна наступальність спрямовувалася головно проти втрати первісної природності, щирості віри й простоти. Цілісна натура письменника, відраза до фальші й лицемірства привели його не пізніше 1596 р. (як вважають, ще в 1580–81 рр.) на Афон, у монастирях якого практикувалося суворе подвижництво й контакти з зовнішнім світом були майже цілком обірвані. Аскетична атмосфера замкненого монастирського світу стала живильним середовищем для консервації тих елементів ідеології Івана Вишенського, котрі з часом починають суперечити стилеві мислення не лише опонентів, а й однодумців, що засвідчили спроби безпосередніх контактів письменника з церковною громадськістю України 1604–1605 рр. [8]

Проблематика творів Івана Вишенського змінювалася відповідно до суспільно-релігійної ситуації та її запитів. І хоча чільне місце належить побороюванню Берестейської унії, особливо в «Писанні к утікшим од православної віри єпископом», тематичний діапазон

набагато ширший і містить мотиви соціального служіння Церкви, суспільних відносин, релігійної моралі, освіти тощо. Єдиний жанровий тип послання варіюється залежно від спонук і умов написання та характеру адресата, набуваючи особливої масштабності художніх узагальнень у соборних посланнях, тобто в листах до всієї спільноти єдиновірців.

Емоційно-експресивна риторика творів І. Вишенського щедро насичена стильовими прийомами й топікою середньовічної доби; його мова, пересипана церковнослов'янізмами, свідчать про свідому архаїзацію поетики. На це вказує й сформульована автором аксіологічна модель, де пріоритетні позиції закріплюються за церковнослов'янською мовою й богословськими книгами, а фольклор і народна мова знецінюються в програмних деклараціях автора, однак це не втілюється в його творчості, в якій приваблюють не традиційні елементи, а суто індивідуальні. Звертаючись до сакральної сфери, він намагається наближати мову до церковнослов'янської, залишаючи «просту» мову для повсякденного, профанного [8].

Кожен текст, кожен аргумент Івана Вишенського пронизаний дуалізмом Божого і світського, духовного і житейського. Духовне, вище, трансцендентне – від Бога, світське неправославне – від диявола, проголошує він з властивою йому безкомпромісністю. Водночас «пристрасність його голосу, тонкість його наративних засобів, ноти дотепу й іронії, як і нетерпимості, впертості й зневіри, – все це пробивається... крізь відстань часу та яскравість догматичних заборон». Як писав свого часу І. Франко, «в зв'язку з живим чуттям письменника, стоїть його жива, справді поетична фантазія, дар думати образами, замість абстракційних понять бачити і малювати пластичні і барвні картини» [11]. В цілому «він – людина середньовіччя, яка парадоксально відкриває новий етап історії української літератури і стоїть на порозі українського бароко» [8].

Івана Вишенського вважають учнем Василя Суразького, активним борцем проти унії, що розвивав ряд постулатів В. Суразького, та й “Книжку” свою назвав від “Книжиці в шести відділах” останнього, котра вийшла в Острозі в 1598 році. Писання І. Вишенського гостро полемічні. В главі п'ятій “Книжки”, скерованій проти трактату П. Скарги в перекладі І. Потія “Оборона згоди...”, полеміст творить послання до єпископів-відступників. Охарактеризуємо його ідейний зміст.

І. Вишенський говорить про основні постулати християнства, визначаючи їх п'ять ступенів, серед них і такий: “дім, село, маєтки, родацтво і мирських друзів відкинути” і “конечна убогість”. Вказує, що “поганські догмати (Арістотелів, Платонів та інших) супротивні Ісусовій простоті”, тобто заперечує латинську освіченість на ренесансній основі. Стверджує, що п'ять ступенів християнської віри уніатські владики не виконують, бо “лихими справами розорили віру”,

прагнуть світських достатків, не виконуючи і шести заповідей, узаконених Христом: нагодувати голодних, напоїти спраглих, прихилити мандрівних, одягнути голих, послужити хворим, навідувати темничників, а чинять супроти них.

Полеміст творить яскраву картину панського життя владик, з чого робить висновок, що вони християнську віру “обезчестили і наругу над нею вчинили”. Унію полеміст розглядає як диявольський витвір. Окремо зупиняється на чотирьох артикулах, поставлених в трактаті П. Скарги: у римському костелі паства не має права голосу, а мусить коритися пастирем; про осуд Іеремії, патріарха константинопольського, який дав ставропігію братствам; про те, що патріархи грецькі живуть у неволі, а папа у волі; про диво під час Берестейської унії.

Український полеміст доводить, що єпископи несправедливо обрані, не “за узаконеним порядком”. Мислитель переконаний, що пастиря в церкві треба не призначати, а ставити через “народне обрання”, як, до речі, й велося серед православних в Україні. Пастирі невірні вносити від себе нововведення в обряди та віру. Уніати, як антихристові слуги, осуджуються за нововведення, а стадо залишилося у вірі по-старому. Стадо правомірне викривати неправедних пастирів, бо коли пастир веде чи пасе неправедно, то й отару приводить у гріх. Відповідно паства може контролювати дії пастиря. Цим мислитель ставить проблему: правитель – народ. Відкидає він і постулат про запровадження чужих звичаїв у народ: “Неслушно того прагнете, щоб за римським звичаєм володіти руськими вівцями”, чи “як хотіли по-римському володіти Руссю”, хоч цієї теми глибше не розвиває, адже за цим стоїть: польські звичаї та український народ [12].

Виходячи з цього, автор розглядає другий артикул: стосунки світської громади й духовного правління. Зневага духовних владик до “хлопів простих, шевців, сідельників та кожум’як”, на думку мислителя, цілком поганська, бо тим самим вони себе ліпшими чинять за інших: “плоттю і кров’ю родовитою хвалитися, а не вишнім Богом”. А це суперечить християнському розумінню людини у світі, бо християни, незалежно від соціального стану, брати між собою, “рівні з вами в усьому”, адже хрещені однаково. А подвигом і діяльною вірою кожум’яка може бути ліпший високопоставленої людини. Кожна людина однаково “матерія, глина, порох”, одне в усіх “тіло і кров” і все інше. На доказ цього наводиться історія Ісуса Христа, який вибрав собі місце народження у простій родині, – це учинив, щоб “убити цією простотою цього світу гордість, пиху, славу й могутність”. З огляду на те й трактується приїзд патріарха Іеремії, який, побачивши розлад у духовній верхівці православних, закликав людей простого стану спасатися через себе і від себе [12].

Тут явна алегорія: українське суспільство на той час утрачало свої вищі стани, які не тільки приймали римську віру, але й польщилися, перестаючи бути проводирями свого народу [2-6]. І. Вишенський при цьому через

історію про приїзд патріарха Ієремії радить своєму народові зрєктися своїх вищих станів і рятуватися за допомогою простолюддя, тобто самого народу (овець), які єдині стають носіями батьківських заповітів. Позиція автора щодо владик та народу цілком накладається на загальну суспільно-політичну ситуацію, яка витворилася на той час. Саме тому мислитель доходить висновку, що “прості християни, за Христовим словом, мають владу викрити, осудити і проклясти скверноначальника”. При цьому автор закликає єпископів покаятися і повернутись у лоно східної віри. Коли ж цього не вчинять, він нашле на них прокляття.

У третьому артикулі І. Вишенський подає своє бачення папи як “антихристової голови”, бо той є “пануючим над світом, багатим, гордим, мучителем, пересиченим владою” і таке інше. У роздумі про “маленькі руські правильця” мислитель каже: ліпше мале при правді, ніж велике при брехні, тобто ліпше своє, хоч і умалене, аніж чуже звеличене. Автор упевнений, що уніати ніколи не дочекаються загибелі східної конфесії в Україні [12].

Полемічний трактат Івана Вишенського характеризується тим, що він тісно пов’язує проблему унії з найпекучішими проблемами того часу, передусім – власного народу. Перебуваючи на цілком консервативній позиції, І. Вишенський витворює ряд постулатів, близьких до реформаторських і навіть з елементами гуманізму, хоч загалом заперечує гуманістичну науку та ренесансну культуру, засновану на античних зразках. Але ряд його ідей є визначальні:

1. Римо-католицизм з унією є загрозою для буття українського народу.

2. Вищі стани українського суспільства (панство й духовенство), як відступники, мають відсіктися від посполитого люду, який стає головним носієм моральних і духовних вартостей народу.

3. Через це заперечується тиранізм і самодержавство, а керівними мають стати демократичні принципи управління суспільством.

4. Український народ має витворити власну систему освіти на християнській, у середньовічній традиції, основі.

5. Проголошується ідея Церкви, як Руського Сіону, з об’єднанням його членів у дусі на основі християнських моралі й засад.

6. Український народ є православний, ті, що зраджують православ’ю, – відступники, отже – мають відсіктися.

Таким чином, у писаннях І. Вишенського подається не тільки догматична критика римо-католицизму та уніатства, але й полемічно виводиться боротьба в систему суспільно-політичних бачень, часом з алегоричним трактуванням, що підносить його твори на значний інтелектуальний рівень. Ці ідеї досягли в православному середовищі свого розвитку, хоча впадає у вічі часом їхня різка ортодоксальна природа, яка то послаблювалася, то посилювалася.

Усупереч власному переконанню про обов'язок справжнього християнина втікати від світу, Вишенський свій яскравий талант поставив на службу боротьбі проти всього того, що, на його думку, загрожувало рідному народові, його вірі й традиціям. У творчості ченця-аскета – як у жодного з його сучасників – звучить власна індивідуальна манера, втілена в яскравих образах емоційна заангажованість. Отже, перед нами не середньовічний книжник, який був виразником загальноприйнятих уявлень, а яскрава творча індивідуальність. З появою письменника-автора є підстави говорити про новий («ранньоновітній або середній») етап в історії української літератури [8], що пов'язаний з Острогом, у друкарні якого і вийшло «Писаніє к утікши от православной віри єпископом» (1598).

Література

1. Вишенський Іван. Твори. – К.: Дніпро, 1986. – 247с.
2. Грушевський М.С. Історія України-Руси. – К.: Наукова думка, 1995. – Т.6.– 666 с.
3. Грушевський М.С. Історія української літератури. – К.:Либідь, 1995. – Т.V. Книга 2. – 256 с.
4. Грушевський М.С. Історія української літератури. – К.:Либідь, 1996. – Т.VI. Книга 1. – 262с.
5. Грушевський М.С. Історія української літератури. – К.:Либідь, 1996. – Т.VI. Книга 2. – 278с.
6. Грушевський М.С. Духовна Україна (Збірка творів). – К.: Либідь, 1994. – С.136-255.
7. Зема В. Середньовічна традиція слова, мови та книги в творах Івана Вишенського // Mediaevalia Ucrainica: Ментальність та історія ідей. – К., 1998. – Т.5. – С. 82-92.
8. Історія української культури [Електронний ресурс] // <http://litopys.org.ua/istkult244.htm>.
9. Книжка Иоанна Мниха Вишенского от святых Афонских горы в написание всех православных христиан... // Вишенский И. Сочинения. – М-Л.: Изд- во Академии наук СССР, 1955.
10. Українська література XIV-XVI століть. – К.: Наук. думка, 1987. – 605 с.
11. Франко І. Вишенський і його твори. – Львів, 1895.
12. Шевчук Валерій. Суспільно-політична думка в Україні в XVI – першій половині XVII ст. [Електронний ресурс] // <http://izbornyk.narod.ru/susol1.htm>.